

Шевченко-Савчинська Л. Г.,

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, м. Київ

НОВОЛАТИНСЬКА ЛІТЕРАТУРА – КЛАСИЧНА ОБЛАСТЬ ПОГРАНИЧЧЯ КУЛЬТУР. УКРАЇНСЬКИЙ АСПЕКТ

XV–XIX ст. в історії української літератури є невичерпним джерелом для літературно-компаративістських студій, передусім – завдяки багатомовності (як наслідок мультикультурності) тогочасного письменства. Головне завдання науково-дослідних і видавничих осередків неолатиністики в Україні – всебічне інтердисциплінарне дослідження латиномовних літературних пам'яток та утвердження сучасної концепції історії української культури, як багатомовного, синтетичного за суттю процесу. Стаття присвячена аналізу сучасного стану досліджень латиномовної літератури в Україні.

Ключові слова: неолатиністика, українська латиномовна література, порівняльне літературознавство.

Философско-художественные тексты украинской литературы, написанные XV–XX ст. на латинском языке, – объект неолатинистики, главным заданием которой является всестороннее междисциплинарное изучение этих литературных памятков и утверждение современной концепции истории украинской культуры как синтетического по своей сути процесса.

Ключевые слова: неолатинистика, украинская латинскоязычная литература, сравнительное литературоведение.

The philosophical and literary texts of Ukrainian literature, written XV–XX century in Latin is the object of Neolatin studies, the main task of which is a comprehensive, interdisciplinary study of literature and leaflets utverdzhennie modern concept of the history of Ukrainian culture as inherently synthetic process.

Keywords: Neo-Latinist studies, Ukrainian literature in Latin, comparative literature.

XV–XVIII ст. в історії української літератури є невичерпним джерелом для літературно-компаративістських студій, передусім – завдяки багатомовності (як наслідок мультикультурності) тогочасного письменства. Віднесення до української літератури лише текстів, написаних кирилицею, ігнорування протягом десятиліть того очевидного факту, що давня література України – це складна система, кожна з підсистем якої творилася окремою мовою (латинською, польською, книжною старослов'янською, усною українською), призвело до того, що величезний текстовий масив був відданий на користь інших народів і культур.

Відносно новим терміном *неолатиністика* сьогодні позначається сукупність творів, написаних відновленим варіантом класичної латинської мови, починаючи з доби Ренесансу, а також наука, яка їх досліджує, відокремившись у XX ст. від класичної філології. Головне завдання науково-дослідних і видавничих осередків неолатиністики в Україні – всебічне інтердисциплінарне дослідження латиномовних документів і літературних пам'яток та вироблення сучасної концепції історії української культури, як багатомовного, синтетичного за своєю суттю процесу, що є національно-своєрідним виявом розвитку культури центрального східноєвропейського регіону.

Перші згадки про новолатинські твори в Україні слід шукати в студіях над старопольською літературою, серед нарікань на те, що “в Речі Посполитій XVI–XVII ст. значно більше авторів писали латинською мовою, ніж польською” [14, с. 8], “тільки латина, повне панування над латинською мовою в слові й на письмі давало в тодішнім польським товаристві репутацію культурного, інтелігентного чоловіка” [5, с. 99] тощо. Мислячи імперськими категоріями, нерідко дослідники старопольського письменства приписували поширення латиномовної творчості в Україні виключно польському впливу, водночас ставлення українців до цього явища у власній літературі й далі зоставалося загалом негативним.

Спроби повернути українській літературі її іншомовні сторінки першим здійснює І. Франко [13, с. 431]. Д. Чижевський у своїй праці “Історія української літератури” відводить латиномовній творчості окремих розділ, але не зараховує до української літератури письменників-поляків за походженням, пов'язаних долею, а відтак і тематикою своїх віршів з Україною [15, с. 247]. Так само М. Білик розглядає їх як “український елемент у польській літературі XVI ст., писаний латинською мовою” [3, с. 41], виокремлюючи: а) письменників, які визнавали себе українцями-русинами (Павло Русин із Кросна, Станіслав Оріховський, Георгій Тичинський, Григорій Чуй-Русин Самборитянин, Ян Гербурт); б) власне польських письменників і вчених, які писали про Україну (Ян Гербурт Щасний, Ян Гусовський, Бартош Папроцький, Себастьян Кленович) та ін. Загалом, через те, що розвиток української національної свідомості у XVI–XVII ст., перебував на початковому етапі, безпомилково визначити приналежність митця до тієї чи іншої літератури справді буває непросто.

Ознаки подальшого зацікавлення неолатиністикою проявилися у її перекладанні. Парость наділеної специфічними рисами латиномовної поезії, що заслуговує називатися суто українською, була витворена вихованцями та викладачами Києво-Могилянської академії після здобуття у її стінах латиною статусу домінуючої мови. Саме ці твори першими потрапляють до антологій давньої літератури, виданих у 80-х рр. XX ст. [1], [10], [12]. Найповніше серед низки збірок вони представлені в “Аполлоновій лютні” [2], куди увійшли плоди натхнення київських поетів XVII–XVIII ст., – щоправда, оригінальні тексти латинською мовою до жодного зі згаданих видань так і не потрапили, а частка латиномовних (хай навіть у перекладі) не є відповідною тогочасному значенню і популярності такого способу виражати свої думки – при тому, що не менше половини з трьох десятків авторів, представлених у збірці, писали також латинською мовою¹.

¹ Базилевич Мануїл, Бучинський-Яскольд Олександр, Довгалецький Митрофан, Кальнофойський Афанасій, Козачинський Михайло, Кондратович Киріак, Кониський Георгій, Конюскевич Павло, Крщонович Лаврентій, Лашевський Варлаам,

Вихід у світ 1982 р. “Аполлонової лютні” та видана того ж року “Поемата” Василя Довговича, вперше перекладена з латини сучасною українською, засвідчила початок наукового осмислення багатомовної спадщини нашої давньої літератури. [4, с. 5]. Недарма в передмові до одного з тогочасних видань знаний український вчений-давник В. Яременко визнає: “Чимало творів пролежали віки в латинських обладунках, старослов’янських чернечих ризах, у староукраїнських і старопольських жупанах і лише тепер з’являються в оновлених шатах сучасної літературної мови” [2, с. 9].

Основними недоліками антологій 80-х рр. є їхні безнадійно застарілі через ідеологічну заангажованість передмови та відсутність оригінальних текстів перекладених творів. Чого варте лише твердження буцім-то автор “Дніпрових камен” Ян Домбровський “усвідомлює зростаючу роль російського народу в розв’язанні проблем православного світу” [11, с. 17]; а цитата з перекладеного тексту, де йдеться про унію: “Мосхи, сусіди, хоч вам така згода, а знаю, не любя // (Віра-бо слабне), та ви не насуплюйте лоба у гніві” [ibid.] тлумачиться як те, що Домбровський “реально розглядає труднощі згоди між українцями-православними й українцями-католиками і розуміє, що слово у цьому питанні за патріаршою Москвою”. І далі: “Звертання до росіян (мосхів) (...) засвідчує глибоке і правильне розуміння автором Дніпрових камен” суспільно-політичної ситуації початку XVII ст.” [ibid.]. Утім це зрозуміла річ, адже автори вступних статей мусили неодмінно враховувати панівну державну ідеологію, і пояснити, як у її світлі читач має сприймати тексти – сьогодні вони можуть служити застереженням від упередженості, якої не повинно бути у наукових працях. Для уникнення подібних казусів сучасні видання та перевидання мають містити, не лише переклад, а й оригінал, в ідеалі ж – латинський оригінал, український переклад та фаховий історичний коментар.

Зростання зацікавленості давньою літературою у 80-их роках ХХ ст., на жаль, не спричинило появи дуже багатьох наукових праць із неолатиністики, досі факт існування латиномовних творів в українській літературі здатний викликати подив в українців, які чують про це, згідно з більшістю університетських програм, лише у формулюванні “Національна латиномовна поезія – ренесансне явище українського письменства”. Автори програм курсу давньої української літератури вочевидь не розуміють, куди включати цей матеріал, а головне – навіть. Ось чому і через понад чверть століття після виходу друком “Аполлонової лютні” невирішеними завданнями залишаються переклад та видання текстів, упорядкування їхніх фрагментів, дослідження рецепції Античності у пізніші епохи, вивчення теорії перекладу.

1995 р. у Львові М. Трофимуком був заснований та очолений Інститут неолатиністики. Завданнями осередку були визначені дослідження впливу римської (латиномовної) традиції на розвиток української культури і всебічне інтердисциплінарне дослідження латиномовних документів і літературних пам’яток. Одним зі своїх конкретних завдань дирекція інституту бачила включення до переліку існуючих сьогодні спеціальності “Неолатиністика”. Прикметною є поява в інтернет-просторі сайтів, присвячених літературі окресленого періоду та її дослідженням, зокрема, латиномовним творам, написаним в Україні протягом XV-XIX ст. : сьогодні найбільш цікаві та серйозні серед них medievalist.org.ua та izbornyk.org.ua.

Упродовж минулих двох десятиків років українські неолатиністичні студії провадяться за кількома напрямками, основними серед яких є: 1) вивчення особливостей “української” латинської мови (Н. Корж, Н. Безбородько, В. Миронова); 2) дослідження явища на прикладі творчості окремих авторів (О. Савчук, О. Лефтерова, О. Трофимук, О. Осауленко, Д. Вирський); 3) дослідження за жанрами (історіографія – Р. Щербина, Д. Вирський, етикетна поезія – Л. Шевченко-Савчинська). При цьому більшість згаданих авторів за фахом – класичні філологи, що відповідним чином позначається на доборі ними методологічного інструментарію. Цей факт ще раз доводить, що як історія літератури загалом постала на ґрунті історико-філологічних досліджень, так і історія латиномовної літератури в Україні не може бути написана без історико-філологічного етапу вивчення її генології та поетики шляхом аналізу конкретних творів.

З огляду на недостатню дослідженість вітчизняної неолатиністики сучасні роботи не можуть належати виключно до якоїсь однієї галузі літературознавства: авторам доводиться представляти читачам принаймні фрагменти критичного розгляду окремих творів (що переважно вперше вводяться до наукового обігу, найчастіше – шляхом власноручного перекладу) і на його основі вносити зміни до уявлень про розвиток літератури в Україні, доповнювати усталені принципи аналізу літературних творів, а іноді й коригувати традиційні визначення деяких термінів, втручаючись таким чином у царину теорії літератури.

Передовсім треба наголосити, що термін **українська література** не є абсолютним синонімом до *україномовна література*, зокрема, коли йдеться про давній її період. У літературному житті України XV–XIX ст. використовувалися латинська, польська, книжна й народна українська, старослов’янська, а наприкінці XVIII ст. і російська мови. Більшість авторів послуговувалися кількома, нерідко публікуючи свої творіння у вигляді дво- а то й тримовних видань. Тому поняття *українська література* охоплює також усі свої іншомовні складові, а українське письменство – це не виключно україномовні автори.

До того ж, у дослідженнях, присвячених давньому періоду розвитку української літератури з притаманною їй жанрово-стильовою синкретичністю, варто користуватися терміном **література** у його першому словниковому значенні – “уся сукупність наукових, художніх та ін. творів того чи іншого народу, періоду, або всього людства” [7, с. 529]; а не в другому – “вид мистецтва, що зображує життя, створює художні образи за допомогою слова; художня література – те саме, що література 2” [ibid.]. Адже, підходячи до латиномовних надбань із сучасними критеріями належності до белетристики, практично неможливо відшукати жодного художнього твору або про-

Некращевич Іван, Орновський Іван, Полоцький Симеон, Прокопович Феофан, Сковорода Григорій, Яворський Стефан, Яршевицький Іларіон, Максимович Іван та ін.

¹ **Художній, -я, -є** – основне значення – який стосується мистецтва, відтворення дійсності в образах. [9, с. 170].

вести чітку межу між художнім, науковим, публіцистичним, епістолярним та ін. стилями – у нинішньому їх визначенні. На матеріалі текстів XV–XIX ст., зокрема, створених латинською мовою, шляхом дослідження їхньої генології та поетики, уникаючи недоречного осучаснення, можливо з'ясувати важливі етапи формування стилів української неолатиністики, відокремлення і самостійного розвитку різних видів вітчизняної літератури, перезатвердження белетристики у статусі виду мистецтва. До слова, сучасне сприйняття мистецтва зосереджується на творенні автором художніх образів, однак в окреслені часи мистецтво розуміли як майстерність у певній галузі (практично будь-яка фахова діяльність, доведена до віртуозності, вважалася мистецтвом) зумовлюють необхідність особливого підходу до історико-літературного аналізу латиномовних творів цього періоду.

Сприйняття художньої літератури як розважальної, белетристики як мистецтва в Україні формувалося упродовж XV–XIX ст. Творчість латиномовних авторів сприяла не стільки охудожненню, скільки секуляризації української літератури, оскільки її авторами були переважно тогочасні інтелектуали – випускники університетів, багато з яких розвивали свої науки (переважно природничі або історичні) зацікавлені упродовж всього життя і прагнули власними творами поповнити скарбницю людських знань. За результатами розгляду поетики української прозової неолатиністики, найближче до художньої літератури в її сучасному розумінні перебувають етикетний та історіографічний розділи. Це остаточно переконує в тому, що максимально точне уявлення про латиномовну прозову літературу в Україні може дати вивчення цього явища у синхронії та діахронії. Виривання з контексту призводить до негативних наслідків і викривлених оцінок – як у випадку з етикетною літературою, прозваною панегіричною і затаврованою на кілька століть.

У роботах з української неолатиністики видається доцільним розділяти поезію і прозу, оскільки у період, коли письменство найінтенсивніше послугоувалося латинською мовою, саме поезія виконувала функції белетристики, до прози, яка не претендувала на роль художньої літератури, був більш утилітарний підхід (найбільше художності вимагалось від проповідей). Водночас чи не найзначніша приваба досліджень прози якраз і полягає в тому, що на латиномовному відтинку часу (XV–XIX ст.) у нашій літературі відбулося охудожнення окремих прозових видів. Це чудова нагода простежити етапи розвитку жанрового репертуару вітчизняної літератури: як, скажімо, хроніки XVI ст. у XVII-му наповнюються тропами, у XVIII перетворюються на історіографічні твори, що далі еволюціонують в історичну прозу та наукову історіографію.

Звідси потреба уточнення в неолатиністичних студіях ще одного терміна – згідно зі словниковими визначеннями **прози** [8, с. 181], прозовий твір, проза, не є абсолютними синонімами до словосполучень художня проза, художній прозовий твір. У дослідженнях латиномовної літератури термінами проза чи прозова література означаємо тексти, структура яких не організована ритмічно, не є віршованою – безвідносно до міри їхньої художності, оскільки в означений період красним письменством вважалася переважно поезія, а ставлення до прози було досить утилітарним.

Літературний аналіз – наукове дослідження твору, що, згідно з більшістю українських посібників та словників з літературознавчої термінології, безвідносно до жанру, має охоплювати такі основні питання: зміст, композиція і сюжет, персонажі, засоби, типізація образів, особливості мови, художня майстерність [6, с. 23], а отже, знову йдеться виключно про аналіз художнього твору літератури (при чому, в сучасному розумінні художності). Це знову примушує нагадати визначення літератури і нетотожність наукових понять літературного і художнього твору.

Свідомий відхід автора від об'єктивної реальності відбувається лише в етикетних творах. Навряд чи це можна назвати художнім образотворенням у його сучасному розумінні, оскільки ідеалізація, прославляння (чи засудження) конкретної особи, наголошення її позитивної чи негативної винятковості, а не широкі узагальнення були головною метою таких творів і мали цілком реальні життєві причини. Тож, наведена хрестоматійна схема аналізу (зміст, композиція і сюжет, персонажі, засоби, типізація образів тощо) придатна для вивчення белетристики й аж ніяк не може бути застосована у традиційному вигляді до творів досліджуваної нами конфесійної, історіографічної, інтелектуальної, мемуарно-епістографічної літератури латинською мовою. Та це аж ніяк не означає відмови від аналізу текстів – навпаки: ми прагнемо довести його виняткову, базову роль в історико-літературних студіях, скоригувавши існуючі моделі під матеріал дослідження.

Оскільки авторами дисертацій з неолатиністики досі були переважно фахівці з класичної філології, а лише побіжно знайомі з латиною україністи (університетський курс латинської мови триває один семестр) не поспішають занурюватися в маловідоме, латиномовні твори так і не були вписані в український літературний контекст. Надто мало з них було оприлюднено, перекладено та всебічно вивчено – у свідомості наукової спільноти не існує поняття “українська неолатиністика”, оскільки небагато-хто знає, що це не кілька десятків віршів авторів, яких поляки також упевнено називають своїми (не рефлексуючи зайве з приводу походження, національного самовизначення, місця проживання тощо) не “ренесансне явище”, а пласт як поетичних, так і прозових текстів, що за потужністю здатний конкурувати з україномовним, оскільки творився на українських етнічних землях майже п'ять століть (з другої половини XV по першу XIX ст. включно). Неолатиністика досі – раритет інформаційного поля українських гуманітаріїв: про неї практично не чути на поважних наукових форумах, у фаховій періодиці, що здатна бути зручним полем для дослідницьких дискусій, а головне (оскільки саме тут закладається фундамент майбутнього науки) – з університетських кафедр.

Навний матеріал і ступінь його опрацювання дають змогу робити нині тільки перші висновки та узагальнення, й один із них – це те, що латиномовна література, маючи низку специфічних рис, залишається, мовною версією національної, ще одним засобом вираження в письменницьких руках, а не абсолютно самобутнім явищем, оскільки виключно латиномовних письменників ані серед українських, (ані серед, наприклад, польських) в окресленому періоді не виявлено. Це підтверджується результатами аналізу жанрової належності творів латинською мовою та їхньої поетики: значних відмінностей, крім деяких виявів авторської оригінальності, у її жанровому репертуарі, порівняно з україномовною, не спостерігається. Проте у дечому неолатиністика допо-

вноє картину розвитку літератури неповторними, лише їй властивими рисами, виявлення і дослідження яких і є актуальним завданням українських неолатиністів.

Література:

1. Антологія української поезії : В 6-и т. / Редкол. : М. П. Бажан та ін. – Т. 1. – К. : Дніпро, – 1984. – 454 с.
2. Аполлонова люття : Київські поети XVII–XVIII ст. / Упоряд. та прим. В. Маслока, В. Шевчука, В. Яременка. – К. : Молодь, 1982. – 318 с.
3. Білик М. Й. Український елемент у польській літературі XVI ст., писаній латинською мовою. // Слов'ян. літ. еднання. Вид-во Львівського університету, 1959. – С. 41-52.
4. Вигодованець Н. Літературне Бароко Закарпаття. Ужгород: Гражда, 2010. – 136 с.
5. Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в кінці XVI–XVII віці // Жовтень. – 1989. – № 1 – С. 98-108.
6. Лесин В. М., Пулинець О. С. Словник літературознавчих термінів. – Вид. 3-е, перероб. і допов. – К. : Рад школа, 1971. – 487 с.
7. Словник укр. мови: В 11-ти т. – К. : Наук. д., 1973, Т. 4. – 840 с.
8. Словник укр. мови: В 11-ти т. – К. : Наук. д., 1977, Т. 8. – 928 с.
9. Словник укр. Мови : В 11-ти т. – К. : Наук. д., 1980, Т. 11. – 670 с.
10. Українська поезія XVI ст. / Упоряд., вст. ст. та приміт. В. В. Яременка. – К. : Рад. письм., 1987. – 287 с.
11. Українська поезія XVII ст. (перша половина) : Антологія / Упоряд., вступ. ст. та прим. В. В. Яременка. – К. : Рад. письм., 1988. – 380 с.
12. Українська поезія. Середина XVII ст. / Упорядник В. І. Кречотень, М. М. Сулима. – К. : Наук. думка, 1992. – 679 с.
13. Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова // Зібр. тв. – Т. 45. – 598 с. – С. 431.
14. Циганок О. Музи-мандрівниці або Шляхами Аполлона. / З історії літературної топіки // Медієвістика. – Вип. 1. – Одеса : Астропринт, 1998. – С. 58–64.
15. Чижевський Д. Література латинською мовою // Історія української літератури. – Нью-Йорк : Укр. вільна академія наук у США, 1956. – 512 с.